

Percepcija razvoda braka u kontekstu vjerničkog identiteta

Rezultati znanstveno–istraživačkog projekta »Kršćanski identitet i kvaliteta bračnog i obiteljskog života«

Ivo Džinić*

Sažetak

U radu se analiziraju rezultati znanstveno–istraživačkog projekta »Kršćanski identitet i kvaliteta bračnog i obiteljskog života« provedenog 2008. godine u Republici Hrvatskoj, pod vidom utjecaja vjerničkog identiteta na različite stavove i promišljanja o razvodu braka. Na temelju rezultata istraživanja percepcije Boga u ispitanika, učestalosti njihovih odlazaka na misu i učestalosti njihove osobne molitve, što su tri važne dimenzije vjerničkog identiteta, analizira se njihov utjecaj na osobne stavove s obzirom na temu razvoda braka. Pritom se uzimaju u obzir četiri temeljne tvrdnje o razvodu iz velikog upitnika ovoga istraživanja, s kojima su ispitanici izrazili stupanj svojega slaganja, odnosno neslaganja. Te se tvrdnje odnose na apsolutnu nerazrješivost valjano sklopljenog braka u Crkvi, na rizičnost sklapanja ženidbe i potrebu uvažavanja mogućnosti razvoda već unaprijed, na njegovu nužnost i opravdanost u nekim slučajevima te na prihvaćanje razvoda braka kao nečega sasvim normalnog. Na temelju predstavljenih rezultata sasvim je očito da spomenute dimenzije vjerničkog identiteta značajno utječu na stavove ispitanika o razvodu, iako se u nekim slučajevima pokazuju i određena odstupanja. U radu su predstavljeni i rezultati utjecaja vjerničkog identiteta na promišljanja ispitanika o najprimjerenijoj i najboljoj mogućnosti organizacije daljnjega života za nekoga tko je doživio razvod braka.

Ključne riječi: razvod braka, vjernički identitet, Bog, misa, osobna molitva, nerazrješivost braka

Uvodne napomene

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku je prije dvije godine započeo znanstveno–istraživački projekt u kojem

* Dr. sc. Ivo Džinić, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Adresa: Petra Preradovića 17, p. p. 54, 31 400 Đakovo, Hrvatska. E–pošta: ivo.dzinić@os.t-com.hr Članak je vezan uz projekt: Kršćanski identitet i kvaliteta bračnog i obiteljskog života (šifra projekta: 282–0000000–0780)

se htjelo istražiti u kolikoj mjeri kršćanski i vjernički identitet ljudi utječe na kvalitetu bračnog i obiteljskog života općenito. Istraživanje je provedeno na uzorku od tisuću i dvjesto osoba u Hrvatskoj, od koji većina živi u prvom braku (78,8%); drugi su ili razvedeni (4,8%) ili žive u drugom braku (1,4%), a među ispitanicima je bilo i udovaca i udovica (15,1%). Dakle isključivo je riječ o osobama koje imaju iskustvo bračnog i obiteljskog života, što je važan preduvjet za ovakvo istraživanje. Budući da se od svih ispitanika čak njih 90 % izjasnilo vjernicima katolicima, te još 4,4% pripadnicima drugih kršćanskih zajednica, riječ je dakle o odgovarajućim osobama, koje na temelju i svojih iskustava iz bračnog i obiteljskog života i na temelju svojega vjerničkog identiteta mogu primjereno odgovoriti na temeljno pitanje ovog istraživanja, odnosno na pitanje utjecaja kršćanskog identiteta na kvalitetu braka i obitelji. Istraživački projekt je podržan i od Ministarstva obrazovanja Republike Hrvatske, a voditelj projekta je prof. dr. Pero Aračić. Na projektu je sudjelovao tim profesora i asistenata te jedan znanstveni novak s Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Đakovu.

Jedno od područja interesa ovoga znanstveno–istraživačkog projekta odnosilo se i na promišljanja i stavove ispitanih osoba o tematici razvoda braka općenito. Pritom se htjelo istražiti što oni misle o najčešćim razlozima razvoda brakova, o nerazrješivosti u Crkvi valjano sklopljenog braka, o opravdanosti razvoda u nekim specifičnim slučajevima te o najprimjerenijoj i najboljoj mogućnosti daljnjeg uređenja života razvedenih osoba, odnosno mogućnosti ulaženja u novu bračnu vezu ili daljnjeg samostalnog življenja. Konačni cilj istraživanja je uvidjeti utječe li svijest o kršćanskom i vjerničkom identitetu ispitanika na njihova promišljanja i njihove stavove o ovim pitanjima te u kolikoj mjeri se oni poklapaju sa stavovima Crkve u tom kontekstu.

Ovo istraživanje je tim zanimljivije što je problematika razvoda braka i u Crkvi u Hrvatskoj postala vrlo aktualnom temom, na što ukazuju i neki relevantni dokumenti hrvatskih biskupa.¹ Njezina se aktualnost može potkrijepiti i činjenicom da se u zadnje vrijeme sve više osjeti određena tendencija porasta broja razvedenih u odnosu na broj sklopljenih brakova. Statistički podaci naime pokazuju da se u Hrvatskoj na tisuću sklopljenih brakova prosječno razvodi svaki četvrti ili peti brak.² Iako je taj podatak u odnosu na stopu razvoda u drugim europskim zemljama relativno nizak³, on nije ni u kojem slučaju zanemariv.

1 Usp. Hrvatska biskupska konferencija, Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj, Zagreb, 2002, br. 62–63; isti, Na svetost pozvani. Pastoralne smjernice na početku trećega tisućljeća, Zagreb, 2002, br. 63–65; isti, Direktorij za pastoral sakramenata u župnoj zajednici, Zagreb, 2008, br. 212–213.

2 U Hrvatskoj je 2007. godine sklopljeno 23.140, a razvedeno 4.785 brakova, odnosno na tisuću sklopljenih brakova bilo je 207 razvoda, što potvrđuje činjenicu da je riječ o svakom petom braku, a naginje i prema svakom četvrtom. Pogledati: Republika Hrvatska — Državni zavod za statistiku, Statistički ljetopis Republike Hrvatske iz 2008. godine, 14. travnja 2009, str. 113.

3 Hrvatska je 2004. godine svrstana među deset zemalja s najmanjim brojem razvedenih brakova. Vidi: Recent demographic developments in Europe 2004. Council of Europe Publishing, Strasbourg,

Pitanje kvalitete utjecaja vjerničkog identiteta na stavove ljudi i vjernika prema rastavi, razvodu i ponovnoj civilnoj ženidbi do sada u nas nije cjelovito istraživano. Fragmentarno su se pitanjima o razvodu braka bavila neka dosadašnja znanstvena istraživanja.⁴ Tako primjerice prema istraživanju »Vjera i moral u Hrvatskoj« 17 % ispitanika smatra da se razvod braka može uvijek opravdati, a uz to se još 19,3% uglavnom s tim slaže. Dakle 36,3% ispitanika uglavnom opravdava razvod braka. S druge strane 27 % ispitanika smatra da se on nikada ne može opravdati, te 9,7% smatra da se uglavnom ne može opravdati, odnosno sveukupno 36, 7% ispitanika smatra da je razvod braka uglavnom nemoguće opravdati. Među ispitanicima je njih 26,4% bilo neodlučno po tom pitanju.⁵ Također i istraživanje »European Values Study« iz 1998. godine pokazuje slične rezultate kada je riječ o (ne)opravdanosti razvoda.⁶

S obzirom na cilj cjelokupnoga znanstveno–istraživačkog projekta o utjecaju kršćanskog i vjerničkog identiteta na kvalitetu bračnog i obiteljskog života, kada je riječ o stavovima ispitanika prema temi razvoda braka, polazna pretpostavka bila je da upravo svijest o kršćanskom i vjerničkom identitetu neće bitno utjecati na promišljanja i stavove ispitanika o temi razvoda braka, jer se u velikoj mjeri neće poklapati s onim što crkveni nauk o tome govori. Ta se polazna pretpostavka trebala konkretno istražiti u stavovima ispitanika prema nekim tvrdnjama, koje su se prvenstveno odnosile na apsolutnu nerazrješivost valjano sklopljenog braka u

2005, 26. veljače 2009, str. 20.

http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/Demo2004EN.pdf

- 4 Godine 1997/98. je u Republici Hrvatskoj i u nekoliko drugih zemalja Srednje i Istočne Europe provedeno međunarodno istraživanje »Aufbruch«, koje se izričito bavilo istraživanjem vjerskih i religioznih vrednota u dotičnim zemljama u vremenu nakon komunizma. Između ostaloga je djelomično dotaknuto i područje religioznosti i vjere u odnosu na poimanje i življenje braka i obitelji u Hrvatskoj. Pogledati: Pero Aračić — Gordan Črpić — Krunoslav Nikodem, *Postkomunistički horizonti*, Đakovo, 2003.

Iste godine je provedeno i istraživanje »Vjera i moral u Hrvatskoj«, čije je djelomično izvješće objavljeno u: *Bogoslovska smotra*, 1998, 68,4 (cijeli broj).

Komparativno istraživanje u sklopu projekta »European Values Study« provedeno je 1999/2000. godine u 32 europske zemlje, među njima i u Republici Hrvatskoj. U ovoj se studiji analizirala hrvatska društvena zbilja u kontekstu europskog okruženja. Prikazani su i s drugim europskim zemljama uspoređeni rezultati istraživanja s obzirom na brak i obitelj. Pogledati: Josip Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom*, Zagreb, 2005.

U sklopu govora o predbračnom pastoralu i pripravi zaručnika na vjenčanje provedeno je i istraživanje o utjecaju religioznosti i vjere na poimanje braka i obitelji. Pogledati: Pero Aračić, *Rasti u ljubavi*, Zagreb, 2000.

S obzirom na temu problematike rastave brakova ukazujemo i na prethodno kvalitativno istraživanje u obliku intervjua s osobama koje su razvedene, kao i s osobama koje su sklopile novu civilnu ženidbu. Rezultati toga istraživanja bili su dobra podloga za stvaranje dijela upitnika, čiji će rezultati biti predstavljeni u ovom radu. Pogledati: Ivo Džinić, *Pastoral s rastavljenima, te rastavljenima i ponovo civilno vjenčanimi*. Izazov za dijakoniju u Crkvi, Đakovo, 2006.

- 5 Usp. Marijan Valković, *Pregled postotaka i aritemičkih sredina (MEAN)*, *Bogoslovska smotra*, 1998, 68, 4, str. 502; usp. Stjepan Kušar, *Diktat faktičnoga i ustuk normativnoga*, *Bogoslovska smotra*, 1999, 69, 2–3, str. 285–294.

- 6 Usp. Josip Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom*, str. 310.

Crkvi, zatim na pitanje računanja na mogućnost razvoda već unaprijed zbog rizičnosti sklapanja braka, na pitanje o nužnosti razvoda u nekim specifičnim slučajevima te na pitanje o razvodu braka kao nečemu što je sasvim normalno. Pretpostavka ovog istraživanja je bila dakle da se znatan broj ispitanika, unatoč svojoj vjerničkoj i kršćanskoj svijesti, neće složiti s činjenicom da je u Crkvi valjano sklopljen brak apsolutno nerazrješiv, te da će se složiti s tvrdnjama da je, zbog rizičnosti bračnog života, potrebno već unaprijed računati s razvodom braka; da je razvod u nekim slučajevima opravdan, odnosno nužan, te da on predstavlja nešto sasvim normalno. Rezultati istraživanja koji su predstavljani u ovom radu pokazat će koliko su ove pretpostavke bile opravdane ili nisu, odnosno koliko su se potvrdile ili opovrgnule.

U radu ćemo najprije prikazati rezultate istraživanja s obzirom na percepciju Boga u ispitanika, kao jednu od temeljnih dimenzija vjerničkog identiteta, a potom ćemo te rezultate povezati s rezultatima o stupnju slaganja ispitanika s gore već spomenutim tvrdnjama s obzirom na rastavu braka. U drugom dijelu prikazat ćemo rezultate učestalosti odlazaka na misu u ispitanika, kao još jedne važne dimenzije njihova vjerničkog identiteta, a zatim ćemo i te rezultate predstaviti u korelaciji s rezultatima o stupnju slaganja s navedenim tvrdnjama o temi razvoda. U trećem dijelu prikazat ćemo rezultate stavova prema istim tvrdnjama s obzirom na učestalost osobne molitve. U četvrtom dijelu bit će predstavljeni i analizirani rezultati mišljenja ispitanika o najprimjerenijoj i najboljoj mogućnosti za daljnji život nekoga tko je doživio razvod, također promatrano u kontekstu njihova vjerničkog identiteta, izraženog kroz uvjerenje o postojanju osobnoga Boga, kroz učestalost njihovih odlazaka na misu i njihove osobne molitve.

1. Percepcije Boga i stavovi o razvodu braka

Kada je riječ o percepciji Boga u ispitanika, moguće je uočiti veliko neslaganje između njihove religiozne samoidentifikacije i njoj primjerene slike Boga. Naime kako je već gore spomenuto, nešto više od 94% ispitanika se smatra kršćanima, a tek njih 48,1% se slaže s tvrdnjom da postoji Bog kao osoba. Da postoji neka vrsta duha ili životne sile smatra 31,1% ispitanika, a 2,9% misli da ne postoji niti neka vrsta duha niti Bog. Ostali ispitanici su bili nesigurni po tom pitanju ili nisu znali što odgovoriti.⁷ Zasigurno već ovaj podatak ukazuje na snažnu prisutnost tradi-

7 Rezultati projekta »European values study« pokazuju da 39,9% ispitanika vjeruje u Boga-osobu, dok njih 45,5% smatra da postoji neka vrsta duha ili životne sile. U: Josip Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom*, str. 278. Istraživanje »Aufbruch« je pokazalo da 51% ispitanika uopće ne sumnja da Bog postoji, dok njih 11% ne vjeruje u osobnog Boga, ali vjeruje u neku višu silu. U: Pero Aračić — Gordan Črpić — Krunoslav Nikodem, *Postkomunistički horizonti*, str. 291. Izrazito kršćansku sliku o Bogu koji je u Isusu postao čovjekom pronalazimo u istraživanju »Vjera i moral u Hrvatskoj«. S tom tvrdnjom se složilo 55,3% ispitanika, dok se u istom istraživanju 89,7% ispitanika izjasnilo katolicima, što također pokazuje neslaganje vjerske samoidentifikacije s primjerenom slikom o Bogu. U: Marijan Valković, Pregled postotaka i aritmetičkih sredina (MEAN), str. 490.

cionalne pripadnosti kršćanstvu i katoličanstvu u Hrvatskoj, ali bez poosobljene vjere u živoga Boga u određenog dijela vjernika, o čemu će u daljnjem tekstu biti još riječi.

Kada se metodom hi–kvadrat testa (χ^2)⁸ analizira percepcija Boga u ispitanika u odnosu prema već spomenutim tvrdnjama o rastavi braka, možemo uočiti da ona ipak znatno utječe na njihove stavove, što u znatnoj mjeri opovrgava navedene polazne pretpostavke ovog istraživanja. U tablici 1. prikazani su rezultati stupnja slaganja ispitanika s tvrdnjom o nerazrješivosti braka s obzirom na njihovu percepciju Boga.

Tablica 1. Tvrdnja »Valjano sklopljeni brak u Crkvi je apsolutno nerazrješiv« s obzirom na percepciju Boga.

Table 1. Assertion: »A validly contracted marriage in the Church is absolutely indissoluble.« (with respect to God–perception)

	Postoji osobni Bog (Bog–osoba)	Postoji neka vrsta duha ili životne sile	Ne znam što da mislim	Ne mislim da postoji neka vrsta duha, Bog ili životna sila
Ne slaže se	18,9	39,9	39,2	64,5
Ne zna	10,0	16,1	27,8	32,3
Slaže se	71,0	44,0	33,0	3,2

$$\chi^2 = 129.520; df = 6; p < 0.001$$

Rezultati pokazuju da su ispitanici koji vjeruju u postojanje Boga kao osobe skloniji slaganju s navedenom tvrdnjom. Za razliku od svih drugih ispitanika, njih 71% se slaže s tim da je valjano sklopljeni brak u Crkvi nerazrješiv. S druge strane relativno visok postotak ispitanika koji smatraju da Bog ne postoji ne slaže se s tvrdnjom o nerazrješivosti valjano sklopljenog braka. Njih 64,5% se ne slaže s navedenom tvrdnjom, dok se među njima tek 3,2% ispitanika s njom slaže. Dakle može se zaključiti da vjera u Boga kao osobu znatno utječe na slaganje ispitanika s tvrdnjom o nerazrješivosti valjano sklopljenog braka u Crkvi. Ipak, valja spomenuti i nezanemariv postotak onih ispitanika koji prihvaćaju postojanje takvog Boga, ali se s navedenom tvrdnjom o nerazrješivosti braka ne slažu. Tako se izjasnilo 18,9% ispitanika.

Kada se promatra odnos vjere u postojanje osobnoga Boga i tvrdnje da je brak uvijek i određeni rizik, te da je potrebno već unaprijed računati s mogućnošću razvoda, također se može zamijetiti određeni utjecaj vjere u Boga na stupanj slaganja

8 Metodom χ^2 (hi kvadrata) testira se različitost neke teoretski očekivane i empirijski dobivene raspodjele učestalosti rezultata. Detaljniji opis ove metode pogledati u: Ivan Rimac, Uzorak i način izbora ispitanika, Bogoslovska smotra, 2000, 70, 2, str. 185–189, ovo str. 187.

odnosno neslaganja s ovom tvrdnjom, slično kao i kod prethodne tvrdnje, iako ne u tolikoj mjeri. U sljedećoj tablici su prikazani ti rezultati.

Tablica 2. Tvrdnja »Brak je uvijek određeni rizik i potrebno je unaprijed računati s mogućnošću razvoda« s obzirom na percepciju Boga.

Table 2. Assertion: »Marriage always entails a certain risk and one needs to consider in advance the possibility of divorce.« (with respect to God-perception)

	Postoji osobni Bog (Bog-osoba)	Postoji neka vrsta duha ili životne sile	Ne znam što da mislim	Ne mislim da postoji neka vrsta duha, Bog ili životna sila
Ne slaže se	47,4	25,1	21,6	21,9
Ne zna	19,9	19,3	24,7	28,1
Slaže se	32,6	55,6	53,6	50,0

$$\chi^2=67.749; df=6; p<0.001$$

Među ispitanicima koji prihvaćaju postojanje Boga kao osobe njih 47,4% se ne slaže s tvrdnjom kako je, poradi rizičnosti sklapanja braka, već unaprijed potrebno računati s mogućnošću razvoda. To je ujedno među svim drugim ispitanicima, koji su skloniji vjerovati u postojanje neke vrste duha ili životne sile ili uopće ne vjeruju da takvo što postoji, najveći stupanj neslaganja s navedenom tvrdnjom, što je znak utjecaja vjere u Boga na značajno odbacivanje ovakvog stava pri sklapanju ženidbe.

Međutim, za razliku od prethodne tvrdnje ovdje je relativno visok i broj onih koji vjeruju u postojanje Boga kao osobe, a slažu se s ovakvim stavom pri sklapanju braka. Naime njih 32,6% se slaže da je brak uvijek određeni rizik te da je već unaprijed potrebno računati s mogućnošću razvoda. Kada se tome doda i činjenica da još 19,9% ispitanika nije bilo sigurno što odgovoriti, jedan od zaključaka može voditi i prema *relativizirajućem* pogledu na stvarnost braka u određenog broja ispitanika. S druge strane, valja ukazati i na svu složenost ovako postavljene tvrdnje. Naime ona se s jedne strane može shvatiti pomalo negativistički, u smislu upitnosti čvrste odluke za jednost i nerazrješivost planirane ženidbe. Takva je bila i prvotna zamisao autora ovog upitnika. No nije teško tu tvrdnju shvatiti i u jednom pozitivnijem smislu, naime da brak, kao i svaka druga životna stvarnost, doista i jest uvijek određeni rizik jer je riječ o zajednici različitih osoba te da u određeno vrijeme može doći do najrazličitijih problema koji mogu dovesti do razvoda, ali da se zbog toga ne treba bojati ući u bračno zajedništvo. U tom smislu se ovdje priznaje sva složenost navedene tvrdnje. Međutim, rezultati istraživanja pokazuju da vjera u postojanje osobnog Boga ipak značajno utječe na beskompromisno shvaćanje stvarnosti braka. To pokazuju i drugi rezultati, prema kojima se ispitanici s drugačijom percepcijom Boga u daleko većoj mjeri slažu s navedenom tvrdnjom nego oni koji vjeruju u postojanje Boga kao osobe.

U tablici 3. prikazani su rezultati stupnja slaganja ispitanika s tvrdnjom da je razvod braka u nekim osobitim situacijama i slučajevima jednostavno nužan, s obzirom na njihovu percepciju Boga.⁹

Tablica 3. Tvrdnja »Razvod braka je u nekim slučajevima doista nužan« s obzirom na percepciju Boga.

Table 3. Assertion: »In some cases divorce is indeed necessary.« (with respect to God-perception)

	Postoji osobni Bog (Bog-osoba)	Postoji neka vrsta duha ili životne sile	Ne znam što da mislim	Ne mislim da postoji neka vrsta duha, Bog ili životna sila
Ne slaže se	16,9	4,4	2,1	3,1
Ne zna	14,2	10,3	14,4	6,3
Slaže se	68,9	85,3	83,5	90,6

$$\chi^2=52.653; df=6; p<0.001$$

Kako je vidljivo iz tablice, i ovdje je očit utjecaj vjere u postojanje Boga kao osobe na stupanj slaganja sa spomenutom tvrdnjom. Za razliku od svih drugih ispitanika, među osobama koje vjeruju u takvog Boga njih se 16,9% ne slaže da je razvod u bilo kojem slučaju nužan. U osoba s drugačijom percepcijom Boga stupanj neslaganja s navedenom tvrdnjom je daleko manji, kao što je i stupanj slaganja znatno veći u odnosu na one koji vjeruju u Boga kao osobu. Međutim, važno je istaknuti i da se velik broj ovih potonjih, odnosno njih 68,9%, slaže s tvrdnjom da je razvod braka u nekim slučajevima nužan, što je i prema crkvenom stavu također razumljiva i prihvatljiva činjenica.¹⁰ Ovdje zasigurno ne iznenađuje podatak da su se svi ispitanici u najvećoj mjeri složili s navedenom tvrdnjom.

U daljnjem tekstu su prikazani rezultati korelacije između percepcije Boga i tvrdnje da je razvod braka nešto sasvim normalno. I ovi su rezultati uglavnom na liniji dosadašnjih korelacija, odnosno i u ovom slučaju je očit utjecaj percepcije Boga na stavove ispitanika.

9 Prema rezultatima istraživanja »European values study« 30,1% ispitanika smatra da razvod braka nikada ne može biti opravdan, a njih 10,5% smatra da on uvijek može biti opravdan. Za neku srednju soluciju se izjasnilo 22,8% ispitanika, što bi najvjerojatnije značilo da razvod braka u nekim osobitim slučajevima može biti opravdan. Pogledati: Josip Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom*, str. 310.

10 »Različiti razlozi, kao što su međusobno nerazumijevanje, nesposobnost da se netko otvori međusobnim odnosima, i tome slično, mogu dovesti valjan brak do često nepopravljiva loma. Očito je, rastavu možemo smatrati samo nekim krajnjim lijekom pošto se svaki drugi razumni pokušaj pokazao uzaludnim.« U: Ivan Pavao II, *Familiaris consortio*. Obiteljska zajednica, Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu, Zagreb, 1997, br. 83. (u nastavku teksta FC).

Tablica 4. Tvrdnja »Razvod braka je sasvim nešto normalno« s obzirom na percepciju Boga.

Table 4. Assertion: »Divorce is a completely normal phenomenon.« (with respect to God-perception)

	Postoji osobni Bog (Bog-osoba)	Postoji neka vrsta duha ili životne sile	Ne znam što da mislim	Ne mislim da postoji neka vrsta duha, Bog ili životna sila
Ne slaže se	56,0	32,8	33,3	16,1
Ne zna	18,6	22,3	18,8	3,2
Slaže se	25,4	44,9	47,9	80,6

$$\chi^2=84.842; df=6; p<0.001$$

S obzirom na sve dosadašnje promatrane tvrdnje ova posljednja ponajviše stoji u suprotnosti s crkvenim pogledom na stvarnost razvoda braka jer u potpunosti relativizira njegovu problematičnost.¹¹ Baš zbog te činjenice valja istaknuti relativno visok stupanj slaganja s navedenom tvrdnjom u onih koji vjeruju u postojanje Boga kao osobe. Njih 25,4% se slaže s tim da je razvod braka nešto sasvim normalno, a k tomu još njih 18,6% nije znalo što odgovoriti. Dakle 44% onih koji vjeruju u postojanje Boga kao osobe prihvaća tvrdnju da je razvod braka nešto sasvim normalno ili mu se ne protivi. U određenom smislu je moguće iz toga zaključiti da postoji snažniji utjecaj konkretne društvene stvarnosti nego osobne uvjerenosti na stavove određenog broja vjernika o nekim životnim pitanjima.¹² Međutim rezultati i ovdje pokazuju očit utjecaj vjere u Boga kao osobe na stupanj slaganja s navedenom tvrdnjom, jer se 56% takvih ispitanika ne slaže s tvrdnjom da je razvod braka nešto sasvim normalno, što je daleko najveći postotak među svim drugim ispitanicima.

Svi ovi do sada promatrani rezultati istraživanja jasno pokazuju značajan utjecaj percepcije Boga na neke stavove o razvodu braka. Još važnije je istaknuti činjenicu da prihvaćanje postojanosti jednog Boga koji je osoba pozitivno utječe na stavove ispitanika prema promatranoj temi, odnosno pokazuje se veća usklađenost sa stavovima kršćanskog i crkvenog pogleda na tu stvarnost.

11 Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu »Gaudium et spes« govori o pošasti razvoda, koji, između ostalih negativnih pojava, ugrožava dostojanstvo te ustanove. U: Dokumenti 2. Vatikanskog sabora, Gaudium et spes, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, Zagreb, 1970, br. 47.

12 Stjepan Kušar je svojevremeno na temelju rezultata istraživanja »Vjera i moral u Hrvatskoj« pisao o diktatu faktičnoga i ustuku normativnoga, odnosno upravo snažnijem utjecaju onoga što je u društvu općeprihvaćeno od stvarnih normi koje se povlače, i svijesti ljudi. Pogledati: Stjepan Kušar, Diktat faktičnoga i ustuk normativnoga, Bogoslovska smotra, 1999, 69, 2–3, str. 285–294.

2. Percepcija razvoda braka s obzirom na odlaske na misu

U drugom dijelu ovoga rada prikazani su rezultati percepcije razvoda braka u ispitanika u odnosu na njihovo prakticiranje vjere kroz učestalost odlazaka na misu. Prethodno valja napomenuti da je u ovom istraživanju na pitanje o učestalosti odlazaka na misu, izuzimajući prilike kao što su vjenčanja, pogrebi, krštenja i slično, 20,6% ispitanika odgovorilo da svake nedjelje ide na misu, njih 20,2% je odgovorilo da na misu ide u prosjeku jednom mjesečno, a više puta godišnje, odnosno za velikih blagdana, na misu odlazi 34,7% ispitanika. Jednom u nekoliko godina na misu odlazi 13,9% ispitanika, a nikada njih 10,3%. Slične su rezultate s manjim odstupanjima pokazala i druga istraživanja u Hrvatskoj.¹³

U sljedećim tablicama donosimo rezultate učestalosti odlaska na misu u korelaciji sa stupnjem slaganja ispitanika s gore već obrađivanim tvrdnjama.

Tablica 5. Tvrdnja »Valjano sklopljeni brak u Crkvi je apsolutno nerazrješiv« s obzirom na odlaske na misu.

Table 5. Assertion: »A validly contracted marriage in the Church is absolutely indissoluble.« (with respect to Mass attendance)

	Nikad	Jednom u nekoliko godina	Više puta godišnje	Mjesečno	Tjedno
Ne slaže se	63,7	40,5	28,3	24,4	11,5
Ne zna	23,9	28,1	15,7	13,1	8,4
Slaže se	12,4	31,4	55,9	62,4	80,1

$$\chi^2=187.362; df=8; p<0.001$$

Za razliku od ispitanika koji na misu ne odlaze nikada ili odlaze vrlo rijetko, ispitanici koji to čine mjesečno ili tjedno skloniji su slaganju s navedenom tvrdnjom. Naime 80,1% ispitanika koji na misu odlaze tjedno slaže se da je valjano

13 Prema istraživanju »Vjera i moral u Hrvatskoj« 23,9% ispitanika odlazi na misu jednom tjedno, njih 16,1% jednom mjesečno, 31,6% samo za vjerske blagdane, a nikada 11,1% ispitanika. Pogledati: Marijan Valković — Gordan Črpić — Ivan Rimac, Pregled postotaka i aritmetičkih sredina istraživanja »Vjera i moral u Hrvatskoj«, Bogoslovska smotra, 1998, 68, 4, str. 491.

Slične rezultate je pokazalo i istraživanje »Aufbruch«, prema kojem jednom ili više puta tjedno na misu odlazi 24,4% ispitanika, najmanje jednom mjesečno njih 17%, više puta godišnje, odnosno za velike blagdane 29,7%, a nikada 14,1% ispitanika. Pogledati: Pero Aračić — Gordan Črpić — Krunoslav Nikodem, *Postkomunistički horizonti*, str. 292.

Projekt »European values study« je istraživao učestalost odlazaka na vjerske obrede, izuzevši vjenčanja, pogrebe i krštenja. Prema njegovim rezultatima 25,6% ispitanika pohada vjerski obred jednom tjedno, što je nešto veći postotak od ovdje promatranog istraživanja. Jednom mjesečno obrede pohada 21,1% ispitanika, za Božić i Uskrs njih 24%, za druge blagdane 2,9%, jednom godišnje 5,2% i nikada 10,4% ispitanika. Pogledati u: Josip Balaban (ur.), *U potrazi za identitetom*, str. 273.

sklopljeni brak u Crkvi apsolutno nerazrješiv, a s tim se slaže i 62,4% onih koji na misu odlaze jednom mjesečno. Na toj liniji slaganja s navedenom tvrdnjom nalaze se i oni ispitanici koji na misu odlaze više puta godišnje, odnosno njih 55,9% se s ovom tvrdnjom složilo. Dakle s povećanjem stupnja učestalosti odlazaka na misu povećava se i stupanj slaganja s navedenom tvrdnjom i obratno: sa smanjenjem stupnja odlazaka na misu povećava se i stupanj neslaganja s istom tvrdnjom. Na temelju toga nije teško zaključiti da i ovdje postoji očit utjecaj vjere na stavove ispitanika prema istini o nerazrješivosti valjano sklopljenog braka.

I iz sljedećih rezultata, nastalih povezivanjem učestalosti odlaska na misu sa stupnjem slaganja ispitanika da je brak uvijek određeni rizik te da je potrebno već unaprijed računati s mogućnošću razvoda, vidljiv je utjecaj prakticiranja vjere na stavove ispitanika.

Tablica 6. Tvrdnja »Brak je uvijek određeni rizik i potrebno je unaprijed računati s mogućnošću razvoda« s obzirom na odlaske na misu.

Table 6. Assertion: »Marriage always entails a certain risk and one needs to consider in advance the possibility of divorce.« (with respect to Mass attendance)

	Nikad	Jednom u nekoliko godina	Više puta godišnje	Mjesečno	Tjedno
Ne slaže se	21,2	26,1	32,3	41,9	50,9
Ne zna	23,0	28,1	20,2	20,3	21,2
Slaže se	55,8	45,8	47,5	37,8	27,9

$$\chi^2=51.945; df=8; p<0.001$$

Ispitanici koji odlaze na misu tjedno i mjesečno skloniji su neslaganju s navedenom tvrdnjom, za razliku od onih koji na misu idu rijetko ili nikad. 50,9% ispitanika koji tjedno odlaze na misu protivi se tvrdnji da je kod braka već unaprijed potrebno računati s mogućnošću razvoda, a s time se ne slaže ni 41,9% ispitanika koji na misu odlaze jednom mjesečno. Međutim, valja primijetiti da je manji stupanj neslaganja tih vjernika od stupnja slaganja s ovom tvrdnjom onih koji nikada ili vrlo rijetko odlaze na misu. Isto tako nije zanemariv niti broj praktičnih vjernika koji se slažu sa spomenutom tvrdnjom, jer se 27,9% ispitanika koji u prosjeku jednom tjedno odlaze na misu slaže s tim da je brak rizik i da je s razvodom potrebno računati unaprijed. Još je veći stupanj slaganja s tim u onih koji na misu odlaze jednom mjesečno.

U sljedećem tabelarnom prikazu predstavljeni su rezultati učestalosti odlaska na misu u korelaciji sa stupnjem slaganja o nužnosti razvoda braka u nekim specifičnim slučajevima.

Tablica 7. Tvrdnja »Razvod braka je u nekim slučajevima doista nužan« s obzirom na odlaske na misu.

Table 7. Assertion: »In some cases divorce is indeed necessary.« (with respect to Mass attendance)

	Nikad	Jednom u nekoliko godina	Više puta godišnje	Mjesečno	Tjedno
Ne slaže se	9,7	5,2	8,7	10,9	17,3
Ne zna	8,0	8,5	10,5	18,6	17,3
Slaže se	82,3	86,3	80,8	70,6	65,5

$$\chi^2=37.950; df=8; p<0.001$$

Iako se svi ispitanici u vrlo visokom stupnju slažu s navedenom tvrdnjom, ipak je i ovdje očit utjecaj osobne vjere na percepciju razvoda braka. Naime ispitanici koji na misu ne odlaze nikada ili odlaze tek rijetko u većoj se mjeri slažu s tim da je razvod u nekim posebnim slučajevima doista nužan, za razliku od onih koji na misu odlaze tjedno ili mjesečno. I ovdje je jasno vidljivo da se sa stupnjem učestalosti odlaska na misu smanjuje i stupanj slaganja s navedenom tvrdnjom, što daje za pravo zaključiti da odlasci na misu utječu na stavove ispitanika s obzirom i na ovu tvrdnju.

Konačno, u sljedećoj su tablici prikazani rezultati učestalosti odlaska na misu i stupnja slaganja s tvrdnjom da je razvod braka nešto sasvim normalno.

Tablica 8. Tvrdnja »Razvod braka je sasvim nešto normalno« s obzirom na odlaske na misu.

Table 8. Assertion: »Divorce is a completely normal phenomenon.« (with respect to Mass attendance)

	Nikad	Jednom u nekoliko godina	Više puta godišnje	Mjesečno	Tjedno
Ne slaže se	23,7	25,5	41,2	44,3	66,4
Ne zna	14,9	27,5	19,2	18,6	19,5
Slaže se	61,4	47,1	39,6	37,1	14,2

$$\chi^2=110.884; df=8; p<0.001$$

Kako je na osnovi dosad predstavljenoga i bilo za očekivati, vidljivo je da su ispitanici koji uopće ne idu na misu ili odlaze jednom u nekoliko godina u većoj mjeri skloniji slaganju s ovom tvrdnjom, za razliku od onih koji na misu odlaze tjedno. I ovdje valja ipak istaknuti da čak 37% ispitanika koji na misu odlaze jednom mjesečno smatra da je razvod braka nešto sasvim normalno, a s tim se slaže

i onih 14,2% koji na misu odlaze svakoga tjedna. Iako je i ovdje vidljiv utjecaj osobne vjere na percepciju razvoda, nisu zanemariva ova odstupanja.

Na temelju svih rezultata korelacije odlazaka na misu s navedenim tvrdnjama o razvodu braka moguće je zaključiti da stupanj učestalosti odlazaka na misu značajno utječe na stavove ljudi prema navedenim tvrdnjama o razvodu braka.

3. Percepcija razvoda braka s obzirom na osobnu molitvu

Uz vjeru u postojanje Boga kao osobe i učestalost odlazaka na misu u istraživanju se išlo i za tim da se dobije uvid u to kako na razvod braka gledaju ispitanici koji nastoje njegovati osobnu molitvu, odnosno postoji li razlika u pogledima na razvod s obzirom na učestalost osobne molitve. Valja napomenuti kako se općenito u upitniku 20,6% ispitanika izjasnilo da svakodnevno moli, njih 18,9% moli često, povremeno se osobno pomoli 27,2% ispitanika, a rijetko 19,3%. Njih 11,1% se ne moli nikada.¹⁴ I na temelju ovih podataka je vidljivo da zapravo dobar dio ispitanika nastoji osobno moliti, što svakako u određenoj mjeri potvrđuje njihovu vjerničku svijest i određuje njihov vjernički identitet.

U sljedećim tablicama su prikazani rezultati korelacije obrađivanih tvrdnji s obzirom na razvod braka s rezultatima učestalosti osobne molitve u ispitanika.

Tablica 9. Tvrdnja »Valjano sklopljeni brak u Crkvi je apsolutno nerazrješiv« s obzirom na osobnu molitvu.

Table 9. Assertion: »A validly contracted marriage in the Church is absolutely indissoluble.« (with respect to personal prayer)

	Nikad	Rijetko	Povremeno	Često	Svakodnevno
Ne slaže se	63,1	35,8	24,8	24,2	18,4
Ne zna	24,6	19,3	19,1	12,6	9,0
Slaže se	12,3	44,8	56,0	63,3	72,7

$$\chi^2=144.881; df=8; p<0.001$$

14 Radi usporedbe ovdje ukazujemo na rezultate drugih istraživanja, koja u odnosu na ovo pokazuju određena odstupanja s obzirom na učestalost molitve u hrvatskih građana. Prema rezultatima istraživanja »Vjera i moral u Hrvatskoj« svakodnevno moli 30,3% građana, dosta često njih 24,6%, rijetko 27,6%, samo u nevolji i poteškoćama 8,3% i nikada 9,2% ispitanika. Pogledati: Marijan Valković, Pregled postotaka i aritemičkih sredina (MEAN), str. 487.

Istraživanje »Aufbruch« pokazuje da svakodnevno moli 30,1% građana. To je gotovo identičan podatak s istraživanjem »Vjera i moral u Hrvatskoj«, ali značajno odstupa od ovdje obrađivanog istraživanja. Tjedno moli 18,3% ispitanika, najmanje jednom mjesečno 8,8%, više puta godišnje 13,4%, rjeđe 16,0% i nikada 13,2% ispitanika. Pogledati: Pero Aračić — Gordan Črpić — Krunoslav Nikodem, *Postkomunistički horizonti*, str. 292.

Prema istraživanju »European values study« u Hrvatskoj 37,3% moli svaki dan, više nego jednom tjedno 14,3% ispitanika, jednom tjedno njih 8,5%, barem jednom mjesečno 7,0%, nekoliko puta godišnje 4,9%, rjeđe 7,6% i nikada 18,6% ispitanika. Pogledati: Josip Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom*, str. 279.

Na temelju ovih rezultata moguće je zaključiti da su ispitanici koji posvećuju vrijeme osobnoj molitvi skloniji slaganju s navedenom tvrdnjom, za razliku od onih koji uopće ne mole. Također je očito i da s učestalošću osobne molitve raste i stupanj slaganja s navedenom tvrdnjom. Ne treba previdjeti niti podatak da se 18,4% ispitanika koji svakodnevno mole i njih 24,2% koji često mole ne slažu s time da je valjano sklopljen brak u Crkvi apsolutno nerazrješiv. O pitanjima koja se u ovom kontekstu i za konkretnu crkvenu praksu nameću bit će riječi u zaključnoj analizi. Ovdje samo zaključno napominjemo da, na temelju promatranih rezultata, očito postoji značajan utjecaj učestalosti osobne molitve na prihvaćanje kršćanske istine o nerazrješivosti braka.

U tablici 10. povezani su rezultati učestalosti osobne molitve s tvrdnjom da je brak određeni rizik i da je već unaprijed potrebno računati s mogućnošću razvoda.

Tablica 10. Tvrdnja »Brak je uvijek određeni rizik i potrebno je unaprijed računati s mogućnošću razvoda« s obzirom na osobnu molitvu.

Table 10. Assertion: »Marriage always entails a certain risk and one needs to consider in advance the possibility of divorce.« (with respect to personal prayer)

	Nikad	Rijetko	Povremeno	Često	Svakodnevno
Ne slaže se	22,1	27,4	31,2	40,6	52,5
Ne zna	27,9	17,9	27,5	24,6	12,8
Slaže se	50,0	54,7	41,3	34,8	34,6

$$\chi^2=67.516; df=8; p<0.001$$

Za razliku od prethodne, s ovom se tvrdnjom u većoj mjeri slažu oni ispitanici koji uopće ne mole ili to čine rijetko. I jedni i drugi čine polovicu i više među svim ispitanicima. Slaganju s navedenom tvrdnjom su manje skloni ispitanici koji često ili svakodnevno mole. Znači da se i na temelju ovih rezultata može zaključiti kako učestalost osobne molitve kvalitativno utječe na stavove ispitanika o braku i problematici razvoda. Međutim i ovdje je isto tako vidljivo da se relativno visok postotak ispitanika koji njeguje osobnu molitvu svakodnevno ili često slaže s navedenom tvrdnjom, iako i dalje u manjoj mjeri od onih koji mole rijetko ili nikako.

Dalje su predstavljeni rezultati povezanosti učestalosti molitve s tvrdnjom da je razvod braka u nekim slučajevima nužan i opravdan.¹⁵

15 Ukazujemo na rezultate istraživanja projekta »European values study« koji je istraživao stavove ispitanika o tome može li razvod braka biti opravdan uvijek, nikada ili nešto između. Razvod braka nikada ne bi opravdalo 30,1% ispitanika, dok bi njih 10,5% razvod opravdalo uvijek. Dakle više od polovice svih ispitanika se odlučilo za nešto između, što može značiti da je važan kontekst konkretne situacije, odnosno o kakvom je konkretnom slučaju riječ. Pogledati: Josip Balaban (ur.), *U potrazi za identitetom*, str. 310.

Tablica 11. Tvrdnja »Razvod braka je u nekim slučajevima doista nužan« s obzirom na osobnu molitvu.

Table 11. Assertion: »In some cases divorce is indeed necessary.« (with respect to personal prayer)

	Nikad	Rijetko	Povremeno	Često	Svakodnevno
Ne slaže se	7,4	6,1	9,1	11,6	16,0
Ne zna	9,0	9,4	14,1	18,4	12,1
Slaže se	83,6	84,4	76,8	70,0	71,9

$$\chi^2=26.303; df=8; p<0.001$$

Kako je to bio slučaj i kod percepcije Boga i kod odlazaka na misu, tako je i ovdje prije svega uočljivo da se svi ispitanici najvećim dijelom slažu s tvrdnjom da u nekim slučajevima razvod braka doista može biti nužan. Određenom neslaganju s navedenom tvrdnjom su ipak skloniji ispitanici koji svakodnevno mole, a slaganju s njom su skloniji u najvećoj mjeri oni koji mole rijetko ili ne mole nikada. Na temelju određenog rasta stupnja neslaganja s učestalošću molitve moguće je zaključiti da osobna molitva ipak utječe na stavove ispitanika.

Kada je riječ o stupnju slaganja s tvrdnjom da je razvod braka nešto sasvim normalno u povezanosti s učestalošću osobne molitve, u ispitanika također postoje značajne razlike, a što predstavljamo u sljedećem tabelarnom prikazu.

Tablica 12. Tvrdnja »Razvod braka je sasvim nešto normalno« s obzirom na osobnu molitvu.

Table 12. Assertion: »Divorce is a completely normal phenomenon.« (with respect to personal prayer)

	Nikad	Rijetko	Povremeno	Često	Svakodnevno
Ne slaže se	21,3	28,8	41,5	55,6	56,3
Ne zna	16,4	21,7	22,7	17,4	18,4
Slaže se	62,3	49,5	35,8	27,1	25,4

$$\chi^2=89.578; df=8; p<0.001$$

Rezultati pokazuju da su ispitanici koji mole često i svakodnevno skloniji neslaganju s tvrdnjom da je razvod braka nešto sasvim normalno, dok se oni koji ne mole ili mole rijetko s time manje slažu. S druge strane relativno je visok postotak ispitanika koji njeguju osobnu molitvu svakodnevno ili dosta često, ali se ne slažu s navedenom tvrdnjom. Taj postotak je tek nešto manji u odnosu na ispitanike koji rijetko mole, a ipak se ne slažu s tom tvrdnjom, kako se izjasnilo njih 28,8%. Na temelju ovoga nije lako donijeti zaključak da osobna molitva značajno utječe na stavove ispitanika prema spomenutoj tvrdnji, iako se tako u prvi mah može učiniti.

Kao i kod percepcije Boga i učestalosti odlazaka na misu, možemo zaključno reći da, uz određena odstupanja, i učestalost osobne molitve ipak utječe na stavove prema četiri promatrane tvrdnje s obzirom na razvod braka.

4. Stavovi o mogućnostima za daljnji život razvedenih osoba

U istraživanju o percepciji razvoda braka u ispitanika jedno od postavljenih pitanja bilo je ono o najprimjerenijem i najboljem rješenju s obzirom na daljnji život za nekoga tko je doživio razvod. Sa solucijom da je nakon razvoda braka najbolje i najprimjerenije nastaviti živjeti sam, odnosno sama, bez obzira na to postoje li djeca iz toga braka ili ne, složilo se sveukupno tek 9,4% ispitanika. A da je to rješenje najbolje, pogotovo ako postoje djeca iz razorenog braka, smatra 18,1% ispitanika. Dakle 27,5% svih ispitanika bi podržalo ovu soluciju za organizaciju daljnjeg života nakon razvoda. Mogućnost da se pronađe novog partnera i da se ne ulazi u drugi civilni brak najprimjerenijom i najboljom smatra 13,6% ispitanika, i konačno, da je najbolje pronaći novog partnera i civilno se ponovo vjenčati smatra 28,3% ispitanika.

Na temelju ovih rezultata je sasvim očito da najveći broj ispitanika smatra pronalazak novog partnera ili partnerice i ulazak u novi civilni brak najprimjerenijom i najboljom mogućnošću za nekoga tko je doživio razvod. Kada se tomu pridoda i relativno visok broj onih koji smatraju da je najbolje pronaći novoga partnera ili partnericu, ali ne ulaziti u novi civilno sklopljeni brak, sasvim je očito da je najvećem broju ispitanika nepojmljivo ili teško prihvatljivo u slučaju razvoda nastaviti živjeti sam ili sama, bez novog partnera. Znatno manji broj ispitanika se slaže s tim da je nakon razvoda bolje nastaviti živjeti sam, pogotovo ukoliko iz toga braka nije bilo djece. To rješenje je posebno prihvatljivo za crkveno učiteljstvo, jer se na taj način daje svjedočanstvo vjernosti i kršćanske dosljednosti od sasvim osobite vrijednosti za svijet i Crkvu.¹⁶ Teško je predvidjeti kakvi bi bili rezultati istraživanja da se na takav oblik vjerničkog svjedočanstva u pitanju sasvim direktno ukazalo.

Da je ovdje riječ o vrlo složenoj problematici i da nije lako odgovoriti što je u slučaju pogođenosti razvodom najbolje i najprimjerenije za daljnji život, pokazuje i podatak da čak 29,2% ispitanika nije znalo, odnosno nije bilo sigurno što odgovoriti. To je najveći postotak među svim ponuđenim mogućnostima.

U sljedećoj tablici su ponajprije prikazani rezultati mišljenja ispitanika o najprimjerenijoj i najboljoj soluciji s obzirom na organizaciju daljnjega života za nekoga tko je doživio razvod braka, i to u korelaciji s njihovim uvjerenjem o postojanju Boga.

16 Usp. FC, br. 83.

Tablica 13. Što je najbolje za nekoga tko je doživio razvod braka s obzirom na uvjerenje o postojanju Boga?

Table 13. What is the best option for one who has experienced divorce? (with respect to his/her belief in the existence of God)

	Postoji osobni Bog (Bog–osoba)	Postoji neka vrsta duha ili životne sile	Ne znam što da mislim	Ne mislim da postoji neka vrsta duha, Bog ili životna sila
Nastaviti živjeti sam/sama pa čak ako nema ni djece iz tog braka	12,2	5,3	8,5	16,1
Nastaviti živjeti sam/sama pogotovo ako ima djecu iz tog braka	23,9	12,7	19,1	3,2
Ne znam, nisam siguran/na	25,3	34,0	26,6	35,5
Naći novog partnera i ne ulaziti u drugi civilni brak	12,0	15,4	8,5	22,6
Naći novoga partnera i civilno se ponovo vjenčati	26,6	32,5	37,2	22,6

$$\chi^2=45.678; df=12; p<0.001$$

Analiza pitanja, metodom hi–kvadrat testa, o tome što je najbolje za nekoga tko je doživio razvod braka, s obzirom na uvjerenje o postojanju Boga, pokazala je neke razlike. Naime ispitanici koji vjeruju u postojanje osobnog Boga skloniji su, za razliku od drugih, smatrati kako bi u slučaju razvoda braka bilo najprimjerenije i najbolje nastaviti živjeti sam ili sama, pogotovo ukoliko postoje djeca iz toga braka. Tako smatra 23,9% tih ispitanika. Oni su, za razliku od većine drugih ispitanika, manje skloni ideji o pronalasku novog partnera i ponovnom, civilnom vjenčanju. Rješenju pronalaska novoga partnera i stupanja u novi civilni brak posebno su skloni oni ispitanici koji vjeruju u postojanje neke vrste duha ili životne sile (32,5%) i oni neodlučni po tom pitanju (37,2%). Posebno su zanimljivi rezultati osoba koje uopće ne vjeruju u Boga. One čak u većoj mjeri od vjernika podržavaju soluciju da je nakon razvoda najbolje nastaviti živjeti sam ili sama i u

slučaju da nema djece iz toga braka. Zasigurno je pritom riječ o nekim opet njima svojstvenim razlozima. Oni isto tako u manjem broju od vjernika podržavaju soluciju da je nakon razvoda najbolje pronaći novoga partnera i ući u drugi civilni brak. Na temelju svega može se zaključiti da percepcija Boga kao osobe u određenog dijela ispitanika ne određuje značajno usklađenost njihova stava s kršćanskim i crkvenim naučavanjem o tematici razvoda.

Kada se gore navedeni stavovi o mogućnostima organizacije daljnega života nakon razvoda braka analiziraju u kontekstu učestalosti odlazaka na misu, u ispitanika također je moguće uočiti razlike.

Tablica 14. Što je najbolje za nekoga tko je doživio razvod braka, s obzirom na odlaske na misu?

Table 14. What is the best option for one who has experienced divorce? (with respect to Mass attendance)

	Nikad	Jednom u nekoliko godina	Više puta godišnje	Mjesečno	Tjedno
Nastaviti živjeti sam/sama pa čak ako nema ni djece iz tog braka	5,4	10,0	8,3	9,2	14,2
Nastaviti živjeti sam/sama pogotovo ako ima djecu iz tog braka	11,6	10,7	13,9	23,4	28,4
Ne znam, nisam siguran/na	40,2	26,0	29,9	24,8	31,6
Naći novog partnera i ne ulaziti u drugi civilni brak	16,1	19,3	15,5	11,0	8,9
Naći novoga partnera i civilno se ponovo vjenčati	26,8	34,0	32,5	31,7	16,9

$$\chi^2=67.016; df=16; p<0.001$$

Na temelju predstavljenih rezultata sasvim je očit utjecaj vjerske prakse, ovdje konkretno manifestirane kroz odlaske na misu, na stavove o najprimjerenijoj i najboljoj mogućnosti za daljnji život u slučaju razvoda braka. Naime ispitanici koji na

misu odlaze tjedno skloniji su smatrati kako je za nekoga tko je doživio razvod najbolje nastaviti živjeti sam, odnosno sama, i to bez djece ili s njima. S druge strane ispitanici koji na misu odlaze jednom u nekoliko godina skloniji su smatrati da bi u slučaju razvoda braka bilo najbolje naći novog partnera i civilno se ponovo vjenčati. Spomenutu složenost ove problematike i za same vjernike potvrđuje i podatak da najveći broj vjernika, odnosno 31,6% ispitanika koji tjedno odlaze na misu, nije sigurno što je u slučaju razvoda najprimjerenije s obzirom na organizaciju daljnje života. Taj stav je najviše zastupljen i u onih koji nikada ne odlaze na misu.

U sljedećem tabelarnom prikazu predstavljeni su povezani rezultati percepcije o najprimjerenijoj i najboljoj mogućnosti za nekoga tko je doživio razvod braka s obzirom na osobnu molitvu.

Tablica 15. Što je najbolje za nekoga tko je doživio razvod braka, s obzirom na osobnu molitvu?

Table 15. What is the best option for one who has experienced divorce? (with respect to personal prayer)

	Nikad	Rijetko	Povremeno	Često	Svakodnevno
Nastaviti živjeti sam/sama pa čak ako nema ni djece iz tog braka	5,2	5,7	8,1	9,8	16,1
Nastaviti živjeti sam/sama pogotovo ako ima djecu iz tog braka	9,5	13,3	12,5	21,0	31,1
Ne znam, nisam siguran/na	37,9	26,2	32,5	30,2	24,8
Naći novog partnera i ne ulaziti u drugi civilni brak	17,2	17,6	17,6	10,2	7,9
Naći novoga partnera i civilno se ponovo vjenčati	30,2	37,1	29,2	28,8	20,1

$$\chi^2=87.286; df=16; p<0.001$$

Ovi rezultati također potvrđuju da vjernička svijest, izražena kroz osobnu molitvu, značajno utječe na navedene stavove o različitim mogućnostima organizacije

života nakon razvoda braka. Oni pokazuju da su ispitanici koji svakodnevno osobno mole skloniji smatrati da bi u slučaju razvoda bilo najbolje nastaviti živjeti sam ili sama, bez obzira na postojanje djece iz toga braka. Za razliku pak od njih, ispitanici koji rijetko mole skloniji su smatrati da bi tada bilo najbolje naći novog partnera, bez obzira hoće li biti riječ o slobodnoj vezi ili o novom civilnom braku. S obzirom na visoke postotke onih koji su bili nesigurni po pitanju najprimjerenijeg rješenja za daljnji život razvedenih osoba, i ovdje se pokazuje da je riječ o vrlo složenoj situaciji i odluci.

5. *Zaključna promišljanja*

Kao i spomenuta prethodna istraživanja u Hrvatskoj i ovo prije svega pomaže u zadobivanju jasnije slike vjerničke populacije u našoj Crkvi. Ovakva istraživanja omogućuju i uvid u kvalitetu utjecaja vjerničke samoidentifikacije na konkretan svakodnevni život. Naime gore predstavljeni rezultati istraživanja pokazali su da u velikog broja ljudi postoji značajan rascjep između njihove osobne kršćanske i vjerničke samoidentifikacije i slike Boga koja bi toj identifikaciji bila primjerena. Iako su se ispitanici kod ovog istraživanja najvećim dijelom izjasnili kršćanima i katolicima, njihovo se poimanje Boga u daleko manjoj mjeri poklapa s onim kršćanskim. To potvrđuje već od prije poznatu tezu o snažnoj prisutnosti tradicionalne pripadnosti kršćanskoj vjeri u hrvatskom društvu, odnosno povezanosti nacionalnog i vjerskog identiteta.¹⁷ U jednog dijela hrvatskih građana primjetan je nedostatak osobne uvjerenosti u Boga koji je osoba i značajno prihvaćanje nekršćanske slike Boga.

Isto tako, rezultati ovog istraživanja su potvrdili i postojanost visoke konfesionalne samoidentifikacije u hrvatskom društvu, ali sa znatno nižom religijskom praksom.¹⁸ U odnosu na visoki postotak ispitanika koji se smatraju kršćanima i katolicima, daleko je manji broj onih koji prakticiraju svoju vjeru kroz odlaske na misu i njegovanje osobne molitve. Pogotovo je to zamjetljivo u kontekstu govora o redovitosti odlaska na nedjeljnu misu i redovitosti osobne molitve.

Polazna pretpostavka ovog istraživanja bila je da svijest o kršćanskom i vjerničkom identitetu neće bitno utjecati na promišljanja i stavove ispitanika o temi razvoda braka, jer se u velikoj mjeri neće poklapati s kršćanskim i crkvenim stavom. To se konkretno trebalo istražiti kroz stavove ispitanika o apsolutnoj nerazrješivosti valjano sklopljenog braka u Crkvi, o potrebi računanja s mogućnošću razvoda već unaprijed, o njegovoj opravdanosti u nekim posebnim slučajevima te o razvodu braka kao nečemu sasvim normalnom. Ovdje predstavljeni rezultati su ipak u znatnoj mjeri opovrgnuli polaznu pretpostavku istraživanja.

17 Usp. Gordan Črpić — Siniša Zrinščak, *Između identiteta i svakodnevnog života* — u: Josip Balaban (ur.), *U potrazi za identitetom*, str. 45–83, str. 56.

18 Usp. *Isto*, str. 57.

Naime korelacija rezultata percepcije o Bogu, učestalosti odlazaka na misu i njegovanja osobne molitve sa stavovima i promišljanjima o razvodu braka pokazuje da u tom smislu ipak postoji značajan međusobni utjecaj. Svi rezultati pokazuju da što je čovjek bliže uvjerenju o postojanju osobnog Boga i što učestalije pohada misna slavlja te nastoji oko osobne molitve, njegovi su stavovi bliži crkvenom stavu o obrađivanoj temi. I obratno, što osoba nepravilnije percipira Boga, ili pak u njega ne vjeruje, te ne prakticira svoju vjeru kroz odlaske na misu i osobnu molitvu, time se i njezini stavovi više razilaze s crkvenim pogledom na razvod braka. Stoga se prije svega može zaključiti da što je snažnije izražena svijest o vjerničkom i kršćanskom identitetu, snažniji je i utjecaj na stavove ispitanika prema razvodu. Pomalo je to i razumljivo, jer kroz nastojanje oko izgrađivanja kršćanskog identiteta osoba bolje upoznaje, razumijeva i otvorenije i prihvaća kršćanske vrijednosti.

S druge strane, rezultati istraživanja su pokazali i određena odstupanja, koja su više na liniji polazne pretpostavke. Naime unatoč činjenici da je većina ispitanika, koje na osnovi njihove vjere u Boga te učestalosti odlazaka na misu i osobne molitve možemo okarakterizirati kao vjernike, na liniji crkvenoga pogleda na razvod braka, ipak jedan značajan dio tih osoba izražava i suprotne stavove i suprotna mišljenja. Valja ovdje podsjetiti da se relativno visoki postotak takvih vjernika ne slaže s činjenicom da je valjano sklopljeni brak u Crkvi apsolutno nerazrješiv, odnosno slaže se s tvrdnjom da je brak uvijek određeni rizik i da je potrebno već unaprijed računati s mogućnošću razvoda, te da je on nešto sasvim normalno. Kao primjer ukazujemo samo na podatak da je gotovo podjednak broj ispitanika koji su se izjasnili kao protivnici vjere, a koji se ne slažu s tvrdnjom da je razvod braka nešto sasvim normalno (42,9%) s brojem deklariranih vjernika koji se s tom postavkom slažu ili nisu sigurni (43,7%). Na temelju tih pokazatelja očito je da u jednog dijela — iako manjeg — svijest o kršćanskom i vjerničkom identitetu nema značajnu ulogu u promatranju teme razvoda braka. To je dio istraživanja koji potvrđuje našu polaznu pretpostavku. Ti su rezultati pokazali određeni rascjep između kršćanske svijesti i vjerničke deklariranosti te njihova utjecaja na stavove o razvodu. Taj se rascjep primjećuje u velikog broja ispitanika koji su se izjasnili katolicima i kršćanima, ali i u značajnog dijela onih koji nastoje prakticirati svoju vjeru.

Teško je nagađati što je razlog takvog stava jednog dijela praktičnih vjernika. Moguće je da je pritom riječ o jednostavnom nepoznavanju činjenica, primjerice one o apsolutnoj nerazrješivosti valjano sklopljenog braka u Crkvi. Isto tako je moguće i prihvaćanje ustaljenog mišljenja u društvu, odnosno ustuk (vjerski) normativnoga pred diktatom činjeničnoga, tj. ustaljenoga društvenog mišljenja.¹⁹ U tom slučaju bi i ovo istraživanje moglo potkrijepiti tezu o postojanju tzv. nominal-

19 Naime i rezultati ovog istraživanja, kao i nekih drugih, svjedoče o priklanjanju vjernika više nekim u društvu ustaljenim nego kršćanskim normama, što istovremeno označava određeni raspon između vlastite vjerničke deklariranosti i stvarnog življenja vjere, vidi u: Stjepan Kušar, *Diktat faktičnoga i ustuk normativnoga*, str. 285–294.

nog i izbornog kršćanstva u Crkvi u Hrvatskoj,²⁰ za koje je tipično upravo premalo značenje vjerničke svijesti u životnim stavovima i promišljanjima, te tek djelomično prihvaćanje kršćanskih i crkvenih vrijednosti.²¹ Međutim, isto tako je moguće da je kod ovog udaljavanja od crkvenog pogleda na razvod i ponovnu ženidbu riječ i o svjesnom neslaganju i protivljenju kritičke mase vjernika, za koje ne mora značiti da im nije stalo i do vlastitoga kršćanskog identiteta i do njihove Crkve, ali su i pobornici njezina kritičkog samopropitkivanja s obzirom na ovu problematiku.

U svakom slučaju, za konkretnu crkvenu praksu se na temelju ovih rezultata nameću neka pitanja, poput onog o valjanosti jednog dijela sklopljenih brakova u Crkvi, pri čemu supružnici možda ne prihvaćaju u potpunosti njezino učenje o nerazrješivosti braka; zatim pitanje poželjnih motiva ulazanja u brak, a samim tim i valjanosti sakramentalnog braka u određenog dijela budućih supružnika, kao i opasnost krive percepcije pastoralnih djelatnika, koji ponekad olako pretpostavljaju prikladnost budućih supružnika za sakramentalni brak. S obzirom na djelovanje Crkve i pastoralni rad nameće se pitanje kvalitete ženidbenih tečajeva i odgovarajuće pastoralne skrbi za brakove i obitelji u župnim zajednicama,²² napose za mlade brakove, poradi visoke stope razvoda upravo u prvim godinama braka.²³ Kada se ima u vidu sve veći broj razvedenih brakova u Hrvatskoj, samo se po sebi nameće i pitanje potrebe razvijanja nekih pastoralnih smjernica za rad s razvedenima te razvedenim i ponovo civilno vjenčanim osobama.²⁴ Na tu potrebu upućuju i rezultati ovog istraživanja, koji pokazuju da bi se vrlo malen broj ljudi u slučaju razvoda odlučio za nastavak samačkog života ili života samo s djecom. Većina ispitanika, a među njima značajan broj i praktičnih vjernika, podržava ulazak u novi civilni brak. Realno je dakle za naslutiti da bi problematika razvedenih i ponovo civilno vjenčanih mogla i dalje, ili sve više, biti jedan od gorućih pitanja i Crkve u Hrvatskoj.

20 Usp. Gordan Črpić — Stjepan Kušar, Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj, *Bogoslovska smotra*, 1998, 68, 4, str. 559. (na temelju istraživanja »Vjera i moral u Hrvatskoj«); Usp. Gordan Črpić — Siniša Zrinščak, Između identiteta i svakodnevnog života, str. 79 (na temelju istraživanja »European values study«).

21 Usp. Pero Aračić — Gordan Črpić — Krunoslav Nikodem, *Postkomunistički horizonti*, str. 179.

22 Usp. FC, br. 65. 66. i 69.

23 Usp. Anđelko Akrap — Dražen Živić, Demografske odrednice i obilježja obiteljske strukture stanovništva Hrvatske, str. 621–654, str. 649. Prema Statističkom ljetopisu Republike Hrvatske iz 2008. godine u 2007. godine je ukupno razvedeno 4785 parova, od toga 2021 u prvih devet godina braka, što iznosi 42,2% ukupnog broja razvedenih. Pogledati: Republika Hrvatska — Državni zavod za statistiku, Statistički ljetopis Republike Hrvatske iz 2008. godine, str. 113, 14. travnja 2009.

24 http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2008/PDF/05-bind.pdf

Neke pokušaje u tom pravcu vidi u: Ivo Džinić, Pastoral s rastavljenima, te rastavljenima i ponovo civilno vjenčanima. Izazov za dijakoniju u Crkvi, str. 126–134. i 149–191.

Divorce Perception within the Context of Religious Identity

Results of the Scientific Research Project »Christian Identity and the Quality of Marital and Family Life«

*Ivo Džinić**

Summary

This paper puts forward an analysis of the results of the scientific research project entitled »Christian Identity and the Quality of Marital and Family Life« conducted in 2008 in the Republic of Croatia. The project examined the influence of one's religious identity upon attitudes and thoughts on divorce. On the basis of research results with respect to the subject's perception of God, frequency of Mass attendance and frequency of personal prayer — three important aspects of one's religious identity — we analyze the influence of the same upon personal attitudes, particularly on the issue of divorce. The questionnaire dealt with four fundamental assertions concerning divorce, and the subjects expressed the extent to which they agree or disagree. The assertions refer to the absolute indissolubility of a validly contracted marriage in the Church; the riskiness of contracting marriage, and the need to take into consideration, in advance, the possibility of divorce; the necessity and justifiability, in some cases, and, finally, the acceptance of divorce as a completely normal phenomenon. According to the results presented, it is evident that the afore-mentioned dimensions of religious identity have a significant effect on the subject's attitudes on divorce, although in some cases certain deviations do exist. This paper presents also the results of the impact of religious identity upon the subject's thoughts on the most appropriate and best way to organize the future life of one who has experienced divorce.

Key words: divorce, religious identity, God, Mass, personal prayer, indissolubility of marriage

* Dr. sc. Ivo Džinić, The Catholic Theological Faculty in Đakovo, University Josip Juraj Strossmayer of Osijek. Address: Petra Preradovića 17, p. p. 54, 31 400 Đakovo, Croatia.
E-mail: ivo.dzinic@os.t-com.hr